

СУСПІЛЬСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ. ОСОБИСТІСТЬ

DOI : 10.33274/2079-4835-2019-19-2-67-73

УДК 331.101.262-055.2»19/20»

Романуха О. М.,
канд. іст. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: Romanukha@donnuet.edu.ua

УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ НА РИНКУ ПРАЦІ НАПРИКІНЦІ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Romanukha O. M.
PhD in Historical Sciences,
Associate Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: Romanukha@donnuet.edu.ua

UKRAINIAN WOMEN IN THE LABOUR MARKET OF THE LATE XIX — EARLY XX CENTURIES

Мета — вивчити феномен дискримінації жінок у системі соціально-трудових відносин на території України наприкінці XIX — початку XX століть.

Методи. Використано комплекс загальнонаукових методів гносеології: теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, індукції та дедукції. Вихідним фактом дослідження є констатація залежності результатів пошуку роботи від розгалуженості соціальних мереж, особливо слабких соціальних зв'язків.

Результати. Проаналізовано рівень гендерної рівності на території України наприкінці XIX — початку XX століть. Звернено увагу на структуру соціальної системи, роль та місце жінки в ній. Визначено етапи та причини зміни ситуації, які сприяли зростанню місця та ролі жінки на ринку праці. Досліджено особливості галузевого поділу ринку праці, взаємозалежність між збільшенням кількості працюючих жінок та проведенням суспільних реформ. Зазначено важливість рівного доступу до освіти як запоруки професійної конкурентності жінки. Підкреслено, що збільшення трудових прав жінки відбувалось здебільшого під дією зовнішніх, міжнародних чинників, а не лише внутрішніх реформ та промислового перевороту. Економічна криза, Перша світова війна стали каталізаторами суспільних змін через необхідність збільшення виробництва, а не зміни мислення суспільства чи відношення до проблеми.

Ключові слова: трудові відносини, праця, гендерна рівність, жінка, суспільство, розвиток, ринок праці.

Постановка проблеми. Перебудова українського суспільства відповідно до нових економічних умов призвела до дерегуляції низки аспектів суспільного буття. Одним з таких прикладів є зниження ролі держави в регламентації трудових відносин. Активний розвиток приватного підприємництва надав необмежені права власнику самостійно визначати гендерний склад трудового колективу, умови праці підлеглих. Сьогодні, як і багато років тому, найбільшою групою ризику в цьому питанні лишаються жінки. Збереження на державному рівні ряду прав та пільг не переконує власників активно залучати жінок до робочого процесу, особливо в деяких галузях промисловості. Даний аспект засвідчує домінування в трудових стосунках не скільки тенденцій розвитку суспільства, законодавства, стільки традицій і стереотипів. Вивчення питання становища українських жінок на ринку праці наприкінці XIX — початку XX століть допоможе відстежити спільні тенденції, проблеми, виробити механізми їх вирішення, трансформувати домінуючі стереотипи сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження питань гендеру і безпосередньо впливу даного аспекту на працевлаштування жінок наукову цікавість становлять роботи Дж. Маккі, Т. Парсонса, Е. Гідденс, М. Фуко, К. Уеста, Д. Зіммермана, І. Гофмана, Р. Столлера, Г. Рубін. З-поміж українських дослідників цікавість до піднятого питання проявляли: Г. Герасименко, В. Вітковський, І. В. Лебединська, Т. М. Мельник, В. В. Семенов. У своїх роботах науковці звертали увагу на історичні передумови формування сучасної гендерної ситуації на ринку праці України, проводили паралелі з метою аналізу гендерних режимів не лише у просторі, але й часі, звертали увагу на вплив гендерних стереотипів щодо сфер зайнятості жінок у сучасному українському суспільстві [1; 6].

Мета статті — комплексно вивчити феномен дискримінації жінок у системі соціально-трудових відносин на території України наприкінці XIX — початку XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна рівноправність є характерною рисою українського суспільства. Упродовж багатьох років існування Київської Русі, козацької України, жінка завжди виступала рівноправним суб'єктом суспільних відносин та мала однакові права з чоловіком. Втрата державності та потрапляння українських земель до складу сусідніх країн суттєво змінили гендерний баланс. Сконцентрувавши обов'язки жінки здебільшого на домашній роботі та господарстві, суспільство не лише обмежило половину себе в можливостях для розвитку, але й уповільнило суспільний прогрес. Зміна ситуації стала можлива з початком реалізації промислового перевороту, який було проголошено в 30-ті роки XIX століття, однак реалізовано лише в другій половині XIX століття. На той час українські землі входили до складу Російської та Австро-Угорської імперії, а рівень суспільного життя, прав і свобод характеризувався як дуже низький не лише для жінок, але й чоловіків. Ні чоловіки, ні жінки не брали участі у формуванні органів державного правління. Разом з тим, відповідно до чинного в той період законодавства, жінки були обмежені у своїх правах значно більшою мірою, ніж чоловіки. Дані особливості поширювались на усіх без винятку жінок незалежно від їх соціального походження. Представниці панівних соціальних груп (дворянство, буржуазія) також були позбавлені низки прав, хоч і перебували дещо в кращому становищі, ніж селянки і робочі [1].

Значну роль у виникненні такої ситуації відіграли соціально-економічні умови трансформаційного періоду — зниження рівня доходів населення, фемінізація безробіття, збільшення кількості сімей, рівень доходу яких був нижче тогочасного прожиткового мінімуму тощо. Проте, порівняно з вище зазначеним, значно впливовішим фактором стали усталені в суспільстві погляди. Традиційний поділ праці в сім'ї, обов'язків, суспільні інститути залишались основним механізмом регулювання, що визначав місце та роль жінки в суспільстві. Як приклад, інститут соціалізації будувався на принципах виховання хлопчиків і дівчаток у рамках жорсткого поділу на маскулінні і фемінні риси. Мало відмінною була гендерна політика держави, що сповідувала принципи ототожнення жінки з репродуктивно-сімейною політикою та витікаючи з відси ролей у сім'ї. Дореформений період XIX століття окреслював трудові можливості жінки сільським господарством і то як підневільної робочої сили без права вибору.

Зміни відбулися наприкінці XIX століття. Активна розбудова промисловості, відміна кріпосного права, надання певних громадсько-політичних прав сприяла суспільному зростанню ролі жінки. В 1871 році в Російській імперії наказом Олександра II було дозволено приймати жінок на службу в державні та громадські установи. 1912 року Державна дума ухвалює закон про зрівняння в правах спадкування, від-

повідно до якого жінки зрівнювалися з чоловіками при спадкуванні лише рухомого майна [2].

Успішність кар'єрного зростання та конкурентності жінки на ринку праці на пряму залежали від освіти. На кінець XIX століття рівень освіченості серед жінок був украй низьким. До початку реформ другої половини XIX століття середню освіту в Російській імперії могли отримати лише представниці дворянського стану. Проведення освітньої реформи 1864 року відкрило широкі можливості для жінок, проте обмеження фінансування з боку держави звело усі досягнення нанівець. Не маючи вільних коштів для отримання освіти, більшість жінок залишалися неосвіченими. Незначні зрушення у цьому напрямку вдавалося зробити за рахунок пожертвувань та меценатської підтримки небайдужих людей [3].

Вирішення проблеми освіти для жінок на Західноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорщини, відбувалося не менш складно. Перші державні школи для дівчат почали створюватися там лише в кінці XIX століття. Водночас жінки отримали право відвідування університетів. На перших порах як вільний слухач, а пізніше на правах повноправних студенток. У розрізі національної структури здобувачів освіти — жінок, відзначається тенденція до небажання українок вчитися порівняно з представницями інших національностей (росіянки, польки, єврейки). Напередодні Першої світової війни майже всі дівчата з інтелігентних сімей мали середню освіту, але мало хто атестат зрілості, і тільки 50 українок отримало університетську освіту [3].

Щодо зайнятості жінок варто зазначити — жінки становили 17,3 % від усього загалу працівників. Це було в 5,7 разів менше за чоловіків. Активний розвиток промисловості поступово сприяв збільшенню кількості жінок на підприємствах. Так на кінець XIX століття у фабрично-заводському виробництві і гірській промисловості працювало 88,6 тис. жінок, що становило 12,3 % всього населення Східної України. Відсоток жінок, задіяних у роботі адміністративних установ, судів, ліберальних професіях становив 8,7 % від числа всіх зайнятих у цій сфері. Найбільшою кількістю жінок була в торгівлі, транспортному обслуговуванні — 15,8 %. Спираючись на результати перепису 1897 року, можна зазначити незначні зрушення в питанні гендерного рівноправ'я жінок при влаштуванні на роботу, проте збереження для більшості представниць основної сфери зайнятості — домашнє господарство [4].

Дискримінаційним лишався і розмір оплати праці жінки. Більшість галузей, де залучали до праці жінок, мали низький рівень заробітної плати. Галузевий поділ праці в 1897 році засвідчив відсутність жінок у таких напрямках, як будівництво, виробництво екіпажів, пошта. Мізерною була кількість жінок, залучена в гірській промисловості, трохи більше у деревообробній, але значною була їх частка у сфері пошиття одягу і в торгівлі спиртним. Майже однакова кількість чоловіків і жінок була задіяна в тютюновій галузі. Найбільш поширеною жіноча праця була в хімічній і текстильній промисловості.

Значний сплеск використання жіночої праці відбувся на початку XX століття. Поширення світової економічної кризи переконало роботодавців брати жінок на роботу. Основна причина — більш менша вартість їх послуг. У період з 1901 по 1913 роки чисельність робітниць зросла на 81 %, у той час як робочих лише на 30 %. Лідерами з працевлаштування жінок стали харчова і легка промисловість. Слабка їх представленість продовжувала зберігатися у важкій і кам'яновугільній галузях. Ще більше дані тенденції посилили початок Першої світової війни. Мобілізація виробництва напередодні війни, мобілізація чоловіків на фронт вимагали великої кількості робочих рук, якими стають жінки. Відсоток жіночої праці на початку 1912 року дещо знизився, але став підніматися з 1913 року і дуже сильно зріс у 1914–1915 рр. Середній відсоток

жінок, задіяних у виробництві на початок 1917 року, сягав 19,6 %. Це зафіксувало тенденцію до заміни чоловічої праці жіночою.

Порівнюючи дані процеси з рівнем зайнятості жінок у Європі на прикладі Німеччини, бачимо багато у чому їх схожість. Активний розвиток промисловості наприкінці XIX століття сприяв збільшенню кількості робітників з 10,7 млн. чоловік до 12,8 млн чоловік, у тому числі зайнятих у промисловості і ремеслі з 4,1 млн чоловік до 6 млн чоловік. У 1907 р. чисельність робітників досягла 17,8 млн чоловік. У тому числі 8,6 млн. чоловік, зайнятих у промисловості. В окремих секторах промислового виробництва зростання чисельності робітників досягло масштабів, що вражають. З 1882 по 1907 рр. чисельність робітників, зайнятих у гірничодобувній промисловості, зросла з 441 тис. чоловік до 963 тис. чоловік, у машинобудуванні з 285 тис. чоловік до 907 тис. чоловік, у хімічній промисловості з 58 тис. чоловік до 159 тис. чоловік, у металообробці з 529 тис. чоловік до 1186 тис. чоловік. Такий бум супроводжувався зростанням і кількості жінок у питомій вазі робочих країни. Наприклад, якщо в 1875 році частка жінок у промисловому виробництві досягла 16,3 %, то до 1907 році цей показник збільшився до 17,8 %. Найбільший відсоток жінок, зайнятих у промисловому виробництві, досягав у текстильній промисловості і виробництві одягу (50 % усіх працівників у галузі), виробництві паперу (32,6 %), харчової промисловості (22,1 %) та хімічної промисловості (16,2 %). У сфері послуг частка жінок до 1907 року склала 38,1 %. Порівнюючи динаміку зростання залучення жінок у промисловість у Європі і на території України, можемо констатувати факт більшого працевлаштування жінок у Європі, що можливо пояснити пізнішим початком промислового перевороту на території Російської імперії. Рівень оплати праці жінок був однаково низьким як в Україні, так і Європі. Для прикладу саму мізерну заробітну плату отримували жінки робочі швейних фабрик — у розмірі 8,8 марок [5].

Говорячи про зростання ролі жінки на ринку праці, вести мову про покращення умов праці не доводиться. Законодавство про працю перебувало в зародковому стані і не сприяло створенню відповідних умов ні для жінок, ні для чоловіків. Початок даної роботи припадає на 1886 рік, коли народився закон про працю підлітків і осіб жіночої статі в промисловості. Згідно з ним заборонялась нічна праця жінок і підлітків (15–17 років) на бавовняних, полотняних і вовняних фабриках з 21.00 до 5 години ранку. У 1890 році його було доповнено рядом змін, згідно з якими нічна робота дозволялась в екстрених випадках, робоча зміна скорочувалась на 30 хв., попередня тривалість зміни становила 12 год. Складні умови праці часто ставали причинами травм. Законодавчо дані питання були врегульовані лише на початку XX століття. Відповідно до них жінки зрівнювались у правах з чоловіками та могли розраховувати на отримання компенсацій. Одночасно з цим розширювався перелік галузей, де дозволялось використання праці жінок. З початком війни праця жінок стала використовуватися і в тих галузях, де раніше заборонялась законом. Упущенням слід вважати відсутність законодавства про охорону материнства і дитинства. Зважаючи на складні соціально-економічні умови життя, допомога вагітним жінкам у системі державних медичних закладів майже не надавалась [6].

Зберігаючи правову нерівність, суспільство породжувало майнову. Рівень оплати жіночої праці був значно нижче чоловічого. Працюючи нарівні з чоловіками, жінки отримували за свою працю набагато менше. Вони були менш захищені та у разі протесту чи участі в акції протесту опинялися одразу звільненими, що фактично прирікало їх до голодної смерті. Порівнюючи рівень оплати праці чоловіків і жінок, необхідно зазначити, що чоловік наприкінці XIX століття отримував у середньому 14015 рублів на місяць, жінка лише 10 рублів. Робота за наймом з щоденною оплатою коливалася в

межах 25–35 копійок для жінки та 43 копійок — 1 рубля 17 копійок для чоловіка. Напередодні Першої світової війни заробітна плата жінки становила 50 % від заробітної плати чоловіків.

Висновки. Отже, складні соціально-економічні, політичні, побутові умови буття жінки наприкінці XIX — початку XX століть більшою мірою були результатом рівня суспільного розвитку та усталених порядків. Позбавлені політичних, економічних прав їх простір самореалізації обмежувався здебільшого веденням домашнього господарства. Домінуючим суспільним стереотипом було переконання, що жінка — це перш за все берегиня домашнього вогнища, жінка не має достатніх інтелектуальних здібностей, щоб займатися чоловічими видами діяльності. Це пояснює відсутність жінок в економічній, соціокультурній, політичних сферах. Нemoжливість отримання освіти жінками перетворювало дану проблему на невирішену та сприяло формуванню в самих жінок усталеного переконання, що вони не рівня чоловікам, слабкі та беззахисні.

Дані особливості були притаманні жінкам на всій території України, що перебували у складі як Російської, так і Австро-Угорської імперій, незалежно від соціального походження та рівня достатку сім'ї. Ситуація починає змінюватися з активізацією промислового перевороту наприкінці XIX століття. Посилення впливу економічних законів на суспільне буття «прибутку, вигоди» ставало головним аргументом для роботодавців при взятті на роботу жінки. Низька оплата праці жінки, відсутність прав були головними аргументами для представників бізнесу. Враховуючи посилення негативних міжнародних чинників на економіку Росії та Австрії, наближення Першої світової війни, роль жінки у виробництві пропорційно зростала. Потреба країн у промислових výroбах, мобілізація чоловіків до армії не лишали вибору буржуазії та надавали жінкам можливості змінити ситуацію. Позитивним моментом стає паралельне зростання їх прав, рівня соціальної захищеності. При цьому галузева специфікація та рівень оплати праці продовжував демонструвати гендерну обмеженість та нерівність. Основними сферами працевлаштування жінок лишалися харчова, легка, особливо текстильна, тютюнова промисловість. Недoсяжними продовжували бути важка промисловість, державна служба. Тому можна сміливо констатувати той факт, що покращення ролі жінки на ринку праці багато в чому відбувалось під дією економічних чинників, а не зміни мислення суспільства, підвищення рівня його ліберальності.

Список літератури / References

1. Герасименко Г. В. Гендерні проблеми на ринку праці України. *Демографія та соціальна економіка*. 2005. № 1. С. 178–183.
Herasymenko, H. V. (2005). *Henderni problemy na rynku pratsi Ukrainy* [Gender problems in the labour market of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and social economy], no. 1, pp. 178–183.
2. Жінки та чоловіки на ринку праці України. Порівняльне дослідження України та ЄС. Київ : Компанія ВАІТЕ, 2011. – 32 с..
Company ВАІТЕ (2011). *Zhinky ta xholoviky na rynku pratsi Ukrainy. Porivnialne doslidzhennia Ukrainy ta YeS* [Women and men in the labour market of Ukraine. A comparative study of Ukraine and the EU]. Kyiv, ВАІТЕ Publ.
3. Дягілев В. М. Історичні аспекти гендерної політики в Україні (соціально-правовий статус жінки в українській історії). *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5–7 грудня 2002 року, м. Київ. К.: Державний ун-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соц. досліджень, 2002. С. 75–78.

Diahilev V. M. (2002). *Istorychni aspekty hendernoi polityky v Ukraini (socialno-pravovyi status zhinky v ukrainskii istorii)* [Historical aspects of gender policy in Ukraine (social and legal status of a woman in Ukrainian history)]. *Formuvannia henderneho paritetu v konteksti suchasnykh socialno-ekonomichnykh peretvoren: materialy mizhnarodnoi naukovo-prakyichnoi konferentsii* [Formation of Gender Parity in the Context of Contemporary Socio-Economic Transformations: Proceedings of an International Scientific and Practical Conference]. Kyiv, State University of Family and Youth Issues; Ukrainian Institute for Social Research Publ., pp. 75–78.

4. Кімел М. Гендероване суспільство. К. : Сфера, 2003.

Kimmel, M. (2003). *Henderovane suspilstvo* [Gender society]. Kyiv, Sfera Publ.

5. Женщины в Немецкой экономике в первой половине XIX века. URL : <http://yspu.org/hreader/1/?in=2> (дата звернення 17.10.2019).

Zhenshiny v Nemeckoj ekonomike v pervoj rolovine XIX veka [Women in German economy in the first part of the nineteenth century]. Available at : <http://yspu.org/hreader/1/?in=2> (Accessed 17 October 2019).

6. Вікторовський В. До проблеми жіночої несвободи. *Універсум*. 1995. № 11–12. С. 49–57.

Viktovskyi, V. (1995). *Do problemy zhinochoi nesvobody* [To the problem of women's unfreedom]. *Universum* [Universe], no. 11–12, pp. 49–57.

Дата надходження рукопису 30.10.2019

Цель — изучить феномен дискриминации женщин в системе социально-трудовых отношений на территории Украины в конце XIX — начале XX веков.

Методы. Использован комплекс общенаучных методов гносеологии: теоретического обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции. Исходным фактом исследования является констатация зависимости результатов поиска работы от разветвленности социальных сетей, особенно слабых социальных связей.

Результаты. Проанализирован уровень гендерного равенства на территории Украины в конце XIX — начале XX веков. Обращено внимание на структуру социальной системы, роль и место женщины в ней. Определены этапы и причины изменения ситуации, которые способствовали росту места и роли женщины на рынке труда. Исследованы особенности отраслевого разделения рынка труда, взаимозависимость между увеличением количества работающих женщин и проведением общественных реформ. Отмечена важность равного доступа к образованию как гаранта профессиональной конкурентности женщины. Подчеркнуто, что увеличение трудовых прав женщины происходило во многом под действием внешних, международных факторов, а не только внутренних реформ, промышленного переворота. Экономический кризис, Первая мировая война стали катализаторами общественных изменений из-за необходимости увеличения производства, а не изменения мышления общества или отношение к проблеме.

Ключевые слова: трудовые отношения, труд, гендерное равенство, женщина, общество, развитие, рынок труда.

Objective. The objective of the article is to study of the phenomenon of discrimination against women in the system of social and labour relations in the territory of Ukraine in the late XIX — early XX centuries.

Methods. A complex of general scientific methods of epistemology is used: theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction. The initial fact of the research is the statement of the dependence of the results of job search on the branching of social networks, especially the weak social ties.

Results. *The rough socio-economic, political, and living conditions of woman's being in the late nineteenth century — early twentieth century were mostly the result of the level of social development and long-standing rules. Having been deprived political, economic rights, their space of self-realization was confined largely to housekeeping. The dominant social stereotype was the belief that a woman is first of all a housewife, a woman does not have sufficient intellectual capacity to engage in male activities. This explains the absence of women in economic, socio-cultural, and political spheres. The inability of women to educate turned this problem into an unsolved one, and helped to form in women's consciousness the established belief that they were not equal to men, weak and defenseless. These features were characteristic to women throughout the territory of Ukraine, which were part of both the Russian and Austro-Hungarian empires, regardless of their social origin and the level of family well-being. The situation began to change with the intensification of the industrial revolution in the late nineteenth century. Strengthening the impact of economic laws on the social existence of «profits, benefits», became the main argument for employers when hiring a woman. The low pay of women, lack of rights, became the main arguments for business representatives. Taking into account the intensification of negative international factors on the economy of Russia and Austria, the approaching World War I, role of women in production sphere increased proportionally. The need of countries for industrial products, the mobilization of men into the armies did not leave the choice to the bourgeoisie and enabled women to change the situation. A positive point is the parallel growth of their rights, the level of social protection. At the same time, industry specification and wages continued to show gender limitation and inequality. The main areas of employment for women remained the food, light, especially textile, and tobacco industries. Heavy industry, public service continued to be unattainable. Therefore, we can boldly state that the improvement of the role of women in the labour market was largely due to economic factors, rather than a change in the thinking of society, increasing its level of liberality.*

Key words: *labour relations, labour, gender equality, woman, society, development, labour market.*